

بر که برکت

بررسی آثار صله رحم در مکتب اسلام

❖ سمیه مصطفوی

پژوهشگر و روزنامه‌نگار فرهنگی

اشاره

اجتماعی زیستن انسان از ضروریات اجتناب‌ناپذیر اوست. در میان موجودات اجتماعی با توجه به ویژگی آزادی و انتخاب‌گری انسان ساختار زندگی اجتماعی او می‌تواند بر اساس ارزش‌ها و زیبایی‌ها استوار شود؛ به‌گونه‌ای که مردم از زیستن در کنار یکدیگر لذت برند و افتخار همسایگی، همکاری، همسایگری، همخدمتی، همسنگری و پیوند اجتماعی را داشته باشند و این با گذشت از خویش‌ترستن و در پیوستن به مردم و پانهادن بر منیت‌ها به‌دست می‌آید. از مؤثرترین عوامل در رسیدن به چنین جایگاه اجتماعی، صله‌رحم و تقویت روزه‌روز پیوند خانوادگی است که سنگ زیرین روابط اجتماعی است.

تعریف آن گفته‌اند: «صله رحم» عبارت از نیکی کردن به خویشاوندان و همدردی و کمک به آنان با جان و مال و هرچه از خیر است که در توان انسان باشد و قطع رحم به آن اموری گفته می‌شود که مخالف این

به‌شمار می‌رود، منظور از خویشاوندی که صله و ارتباط با او واجب و قطع آن حرام است، «هر خویشاوند نسبی است که به خویشی معروف باشد، اگرچه نسبت دوری داشته باشد و محرمیتی در میان نباشد». در

«صله» از نظر لغت‌شناسی به معنای پیوستن، احسان و عطاست. صله ارحام به معنای «ارتباط با خویشاوندان» اعم از سببی و نسبی است، ولی از آنجا که «صله ارحام» از واجبات دینی است و قطع آن از امور حرام

در عمق و سطح، آثار و برکات وسیع‌تری نصیب فرد و جامعه می‌شود و با حداقل ارتباط خویشاوندی به تمام این برکات دست نمی‌یابیم.

آثار فردی صله رحم

صله رحم و احساس امنیت

صله رحم یا به عبارت دیگر حفظ پیوندهای خانوادگی و فامیلی و معاشرت با آنها می‌تواند احساس طردشدن را از فرد زایل کند؛ فرد با تماس مداوم با اقوام و نزدیکان احساس می‌کند مورد عشق و علاقه دیگران است و از روی محبت و عطوفت با وی رفتار می‌شود و مطمئن است که مورد تنفر و خصومت دیگران نیست. از طرفی چون هم دیگران به دیدن او می‌آیند و هم او به دیدن دیگران می‌رود، در کاهش احساس تنهایی هم مؤثر است.

اگر چنین روابط گرم و صمیمی میان خانواده‌ها و فامیل‌ها وجود داشته باشد، افراد هنگام بروز مشکلات و ناملایمات اطمینان پیدا می‌کنند که از پشتوانه خانوادگی و خویشاوندان برخوردارند و می‌توانند در مقابل مشکلات و حوادث ناگهانی مقاومت کنند. بنابراین رسول گرامی اسلام (صلی‌الله علیه وآله‌وسلم) درباره معنای آیه «واتقوا الله الذی تسائلون به والارحام» می‌فرماید: «خدای متعال امر می‌کند به اینکه صله رحم کنید، زیرا صله رحم هم زندگی دنیای شما را طولانی‌تر می‌کند و هم در آخرت برایتان بهتر است.»

مرحوم علامه طباطبایی (رحمة‌الله علیه) می‌فرماید: «ممکن است مراد از جمله «زندگی دنیای شما را طولانی‌تر می‌کند» این باشد که صله رحم و حفظ پیوندهای خانوادگی زندگی را از حیث آثارش طولانی می‌کند، چون باعث وحدت جاری بین اقارب می‌شود و وقتی روابط خویشاوندی محکم‌تر شد، انسان در ازبین‌بردن عوامل ناسازگار زندگی بهتر مقاومت می‌کند و بهتر از بلاها و مصائب و دشمنان جلوگیری به‌عمل می‌آورد.»

«صله رحم»

مانند دیگر فضایل

اخلاقی درجه‌هایی

متفاوت دارد و

با حداقل ارتباط

که همان رفت و

آمد خانوادگی یا

سلام‌کردن است،

آغاز می‌شود

و با مهرورزی

بیشتر از طریق

رفع مشکلات و

نیازمندی‌های

خویشان به

وسیله همکاری

و مشارکت در

زمینه‌های مختلف

و کمک‌های عاطفی،

مالی و جانی

تکامل می‌یابد.

از طریق رفع مشکلات و نیازمندی‌های خویشان به وسیله همکاری و مشارکت در زمینه‌های مختلف و کمک‌های عاطفی، مالی و جانی تکامل می‌یابد. بدیهی است به میزان تقویت و گسترش این ارتباطات

رویه باشد.

«صله رحم» مانند دیگر فضایل اخلاقی درجه‌هایی متفاوت دارد و با حداقل ارتباط که همان رفت و آمد خانوادگی یا سلام‌کردن است، آغاز می‌شود و با مهرورزی بیشتر

صله رحم و نیاز به احساس ارزش
عزت نفس و احساس ارزشمندی یکی دیگر از نیازهای روانی هر انسانی است. در واقع همه نیازمند آن هستند که خود را ارزشمند و دارای شأن و منزلت اجتماعی ببینند. این نیاز صرفاً در تعاملات اجتماعی و ارتباط گرم و صمیمی با دیگران ارضا می‌شود. وقتی این نیاز انسان تأمین شد، از اعتمادبه‌نفس بالایی برخوردار می‌شود و می‌تواند از توانایی‌ها و قابلیت‌هایی که در خودش می‌بیند، نهایت استفاده را ببرد. امام صادق (علیه‌السلام) می‌فرماید: «صله رحم و معاشرت با آنها باعث می‌شود فرد در میان خانواده‌اش محبوب شود.» (اصول کافی، جلد ۳، باب صله رحم، روایت ۴)

صله رحم و کاهش اضطراب اجتماعی

روان‌شناسان معتقدند یکی از عوامل کمرویی اضطراب اجتماعی است و علت اضطراب اجتماعی را هم ناشی از فقدان مهارت‌های اجتماعی در ایجاد رابطه با دیگران می‌دانند. متأسفانه درصد قابل توجهی از کودکان و نوجوانان و حتی بزرگسالان خواسته یا ناخواسته در حصار از کمرویی محبوس هستند. یکی از بهترین و مؤثرترین راه‌های اجتماعی‌شدن و تقویت مهارت‌های ارتباطی، ایجاد روابط عاطفی و صمیمی با خویشاوندان است.

با انجام صله رحم و تحقق نتایج آن طبیعی است که می‌توان منتظر نتایج ثانوی آن بود، مانند:

الف- **طولانی‌شدن عمر:** امام رضا (علیه‌السلام) می‌فرماید: «چه بسا مردی که تنها سه سال از عمرش باقی مانده است، اما خدا به خاطر صله رحم باقی‌مانده عمرش را به ۳۰ سال می‌رساند و خدا آنچه می‌خواهد، انجام می‌دهد.»

ب- **حُسن خلق:** اما صادق (علیه‌السلام) فرمودند: «صله رحم سبب دارا شدن صفت جمیله حسن خلق و سخا و کرم می‌شود؛ زیرا برای انجام این تکلیف مهم الهی ناچار است که در معاشرت ارحام رعایت حسن

سلوک را بنماید و پس از تمرین و ممارست دارای ملکه حسن خلق می‌شود حتی نسبت به دیگران و همچنین به برکت صله رحم و تکرار آن دارای ملکه سخا و جود می‌شود و از مرض مهلک بخل نجات پیدا می‌کند و نیز نفسش از مرض کینه و حسد پاک می‌شود و از بلای دشمنی با خلق راحت می‌شود؛ چون به سبب صله رحم محبوب نزدیکان بلکه دیگر خلق شده و از شر آنها در امان خواهد بود.

آثار اجتماعی صله ارحام

صله رحم، علاوه بر آثار فردی دارای پیامدهای اجتماعی خاصی نیز هست که جایگاه این عمل عبادی را در عرصه اجتماع نمایان می‌کند و جهت شکوفایی جامعه نقشی مؤثر ایفا می‌کند. اکنون به فراخور مجال این نوشتار به آنها اشاره می‌کنیم:

۱. **همبستگی اجتماعی:** اگر افراد در قالب گروه‌های کوچک فامیلی دارای تفاهم و توافق باشند و به یکدیگر یاری رسانند، در اجتماع هم اثرگذار خواهند بود و به نوعی انسجام اجتماعی ایجاد می‌کنند. چنین انسجامی مایه حیات، رشد و بالندگی جامعه و در نهایت، عمران و آبادانی آن می‌شود. پیوندها و گروه‌های خویشاوندی از آنجا که مبتنی بر کشش‌های طبیعی و تمایلات فطری و انگیزه کافی افراد برای حضور در آنهاست، مورد تأکید اسلام قرار گرفته است تا نقطه شروع اصلاح نظام اجتماعی باشد. چه بسا حکمت حدیث رسول اکرم (صلی‌الله علیه و آله‌وسلم) نیز که صله رحم را مایه عمران و آبادی سرزمین‌ها دانسته‌اند، همین باشد.

این انسجام اجتماعی و وحدت، منافع و امنیت ملی را به همراه می‌آورد و مایه اندوهگین‌شدن و سلب طمع دشمنان می‌شود؛ چنان‌که امیرمؤمنان علی (علیه‌السلام) می‌فرماید: «صله رحم دوستی می‌آورد و دشمن را رسوا می‌سازد.»

شاید در پرتو همین همبستگی اجتماعی است که صله رحم سبب افزایش روزی و سامان‌یافتن امور می‌شود.

- افزایش روزی و رفع فقر: از دیگر کارکردهای صله ارحام، جلب رزق الهی و نعمت‌های خداوندی است. رسول خدا (صلی‌الله علیه و آله‌وسلم) می‌فرماید: «هرکس برای من یک چیز را ضمانت کند، من چهار چیز برای او ضمانت می‌کنم. صله رحم کند تا خداوند او را دوست بدارد، روزی‌اش را توسعه دهد، عمرش را زیاد کند و او را به بهشت وارد کند.»

توجه به خویشاوندان و تلاش برای رفع نیازهای آنها، نوعی شکر الهی است. به مقتضای سنت حاکم بر جهان هستی، مصرف درست دارایی‌ها، ادای شکر عینی و عملی این نعمت‌هاست که زیادی آن را در جنبه‌های کیفی و کمی موجب می‌شود.

- **سامان‌یافتن امور:** صله ارحام سلامتی جسمی و روحی و سامان کارهای زندگی مؤمن را به همراه دارد. امام صادق (علیه‌السلام) در این زمینه می‌فرماید: «نیکی و صله رحم کنید... که همه امور شما را در طریق درست سامان خواهد داد.»

علاوه بر سلامتی جسمی و سامان‌یافتن کارها، صله ارحام با ایجاد محبت میان خویشاوندان، دستیابی به آرامش و کاهش اضطراب از طریق حضور در جمع، کسب هویت اجتماعی و فرصت ابراز خود به‌ویژه در دوران جوانی و نوجوانی، به طور گسترده‌ای در تأمین امنیت روانی و سلامتی روحی مؤثر است. انسان‌های گوشه‌گیر، مضطرب و بحران‌زده، نه تنها جسمی نحیف و بیمار بلکه روح و شخصیتی ناپایدار و متزلزل دارند.

در این باره از امام علی (علیه‌السلام) نقل شده است که «هرگاه کسی از رحم خود عصبانی شد و بر او خشم گرفت، باید به سوی او روانه شود و با او تماس برقرار کند. به درستی که دو رحم با تماس با یکدیگر، به آرامش و سکون می‌رسند.»

۲. نظارت اجتماعی

شبکه ارحام به‌عنوان یک جامعه کوچک به‌طور مستقیم و غیرمستقیم ناظر بر رفتار یکدیگر هستند. دستور اسلام برای برقراری روابط مستحکم نیز زمینه را برای چنین

نظارتی فراهم می‌کند. به همین دلیل، پیامبر برای بیان احکام اسلام و اجرای آن مأمور می‌شود از خویشان خود آغاز کند: «ای پیامبر، خویشاوندان نزدیکت را بیم ده» (شعرا: ۲۱۴) و از این روست که امام صادق (علیه‌السلام) نیکی و صلح رحم را مایه امنیت از گناه و آسان‌سازی حساب روز قیامت می‌شمارد. به نظر می‌رسد در امان ماندن از گناه و پالایش روح از برکات همین نظارت اجتماعی است:

- در امان ماندن از گناه: بر اساس روایات، صلح ارحام باعث حفظ آدمی از گناه می‌شود. خویشاوندان به‌ویژه بزرگان خانواده، کارکرد تربیتی خاصی را در پیش گرفته و نقش مهمی در جهت‌دهی فکری و اخلاقی دیگر اعضای خانواده داشته‌اند.

امام صادق (علیه‌السلام) درباره نقش صلح ارحام در حفظ آدمی از گناه می‌فرماید: «صلح رحم و نیکی کردن، حسابرسی را آسان می‌کند و انسان را از گناه در امان می‌دارد. پس با ارحام خود پیوند داشته باشید و به برادرانتان نیکی کنید، اگرچه به سلام و به جواب سلام باشد.»

البته در صورتی که ارتباط با خویشاوندان مایه فروافتادن آدمی به ورطه گناه شود، باید به حداقل ارتباط که در حدیث امام صادق (علیه‌السلام) است، بسنده کرد؛ زیرا نداشتن پیوند گسترده با خویشاوندان بد رفتار و عمل به این حکم دینی، خود، جلوه دیگری از در امان ماندن از گناه است.

- پالایش روح، اخلاق و عمل و تقویت پایه‌های دین: صلح رحم مایه پاکیزگی عمل و در نتیجه، قبولی اعمال می‌شود. امام صادق (علیه‌السلام) می‌فرماید: «انَّ صلح الرِّحم ترکی الاعمال» همچنین صلح ارحام، روح را پالایش می‌کند، اخلاق را نیکو و دست را سخاوتمند می‌سازد. آنگاه که اخلاق، نیکو و روح، تزکیه شد، پایه‌های دینداری استوار می‌شود و این یکی از آثار مهم صلح ارحام است.

- فقرزدایی - اگر جنبش فقرزدایی از روابط خویشاوندی

آغاز شود و صلح ارحام فقط در محدوده اسلام کردن متوقف نشود و به مرحله همیاری و رفع گرفتاری خویشان ارتقا یافته و این فرهنگ اسلامی عمومیت یابد، به یقین، فقر ریشه‌کن خواهد شد. اینکه قرآن، خویشاوندان را در صدقه و انفاق بر دیگران مقدم می‌دارد، در راستای تحکیم همین بنیان است.

پاداش‌های اخروی

فردی که با جان و مال در راه پیوستن به خویشاوندان بکوشد، خداوند مزد و ثواب ۱۰۰ شهید را به وی عطا می‌فرماید و در برابر هر قدمی که برداشته، ۴۰ هزار حسنه برایش منظور و ۴۰ هزار گناه را از او محو می‌کند و به همان نسبت به وی مقام عطا فرموده و مانند کسی خواهد بود که ۱۰۰ سال عبادت پروردگار را کرده باشد.

امام صادق (علیه‌السلام) فرمود: «رسیدگی به خویشان، حساب روز قیامت را آسان کرده، از مرگ بد جلوگیری می‌کند.» علاوه بر موارد ذکرشده، همچنین گفته شده که صلح رحم از بروز بلاها و مرگ ناخوشایند جلوگیری می‌کند. سلامتی بدن نیز از آثار صلح رحم شمرده شده است.

عواقب ترک صلح رحم

تعالیم اسلام علاوه بر اینکه بر آثار مطلوب صلح رحم اشاره و از این طریق مردم را به حفظ این روابط تشویق می‌کند، قطع رحم و کوتاهی در رسیدگی به خویشان و بستگان را سخت نکوهش می‌کند. قاطع رحم نه تنها به ثمرات پر بهای صلح رحم نمی‌رسد، بلکه طبق آیات قرآن، کسانی که روابط خویشاوندی را قطع می‌کنند، زیانکار هستند.

در آیه ۲۲ و ۲۳ سوره محمد (صلی‌الله علیه و آله وسلم) آمده است: «اگر [از این دستورها] رویگردان شوید، جز این انتظار نمی‌رود که در زمین فساد و قطع روابط خویشاوندی کنید! آنها کسانی هستند که خداوند از رحمت خویش دورشان ساخته، گوش‌هایشان را کر و چشم‌هایشان را کور کرده است؟»

قطع رحم به قدری در متون اسلامی مبعوض و منفور است که همواره افراد توصیه شده‌اند با کسی که اقدام به قطع رحم کرده معاشرت نکنند. امام صادق (علیه‌السلام) به نقل از پدرش فرمود: پدرم حضرت سجاد (علیه‌السلام) فرمود: از معاشرت و دوستی با کسی که با بستگان خود قطع رابطه کرده بپرهیز؛ زیرا چنین کسی را در کتاب خدا در سه جا مورد لعن و نفرین یافته‌ام. (بقره: ۲۷؛ رعد: ۱۳؛ محمد: ۲۲ و ۲۳).

علاوه بر این کلماتی (تقریراتی) از اولیای دین وجود دارد که در آنها، بروز فقر، کوتاهی عمر، مرگ ناگهانی، بروز مشکلات و بلاها و نابودی خانواده‌ها از عواقب قطع رحم دانسته شده است.

قطع روابط خویشاوندی علاوه بر بلاهای دنیوی، پیامدهایی نامطلوب نیز در جنبه‌های معنوی و زندگی اخروی دارد. در روایت آمده که خانواده‌هایی که قطع رحم می‌کنند، از توفیقات معنوی مانند نزول رحمت الهی و فرشتگان محروم می‌شوند. دوری از رحمت الهی و محرومیت از بهشت هم از پیامدهای قطع روابط است.

به‌علاوه در دستورات اسلامی تشویق و تأکید زیادی وجود دارد تا افراد با کسانی که با آنها قطع رحم کرده‌اند، ارتباط برقرار کنند. به عنوان مثال: از بهترین اخلاق در دنیا و آخرت، برقراری روابط با خویشاوندی است که با فرد قطع ارتباط کرده است. همچنین، هر چند خویشت از تو دوری کرد با او رابطه برقرار کن.

این امر هرچند در ابتدا امری دشوار به نظر می‌رسد، اما در برخی موارد می‌تواند باعث برقراری و تحکیم روابط خویشاوندی و بهره‌مندی آنها از حمایت‌های عاطفی و اقتصادی یکدیگر شود؛ چون فرد قاطع رحم علاوه بر اینکه حمایت خود را از خویشاوندان محروم باز می‌دارد، خود را نیز از توجه و حمایت تعداد زیادی از خویشان محروم می‌کند.

این یادداشت برگرفته از منبع زیر است:
- همشهری جوان (ویژه‌نامه دین و فرهنگ)، فروردین ۱۳۹۰: ۷۲-۷۰.